

ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΙΕΣ ΤΟΥ ΕΥΑΝΑΓΝΩΣΤΩΣ ΖΗΝ

Ιωάννης Ρέντζος

Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμ. Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας

Περίληψη: Ο ελεύθερος χρόνος έχει ανάγκη από τη χαρτογραφία εκείνη που επιτρέπει την καλύτερη «ανάγνωση» των χώρων των στιγμών της ευζωίας μας και αποτελεί το θέμα του παρόντος συνεδρίου. Όμως πολυάριθμες άλλες χαρτογραφήσεις και εξερευνήσεις χώρων δεν εμπλέκουν πραγματικούς ανθρώπους αλλά περιλαμβάνουν φανταστικές περιηγήσεις σε χώρους στους οποίους ζουν και ταξιδεύουν οι ήρωες και οι ηρωίδες των αναγνωσμάτων και των θεαμάτων μας. Αυτά, είτε μας συνοδεύουν στο δικό μας ελεύθερο χρόνο είτε αποτελούν «οδηγούς» όταν επιθυμούμε να βαδίσουμε πάνω στα χνάρια που άφησαν στο χώρο. Η παρούσα εισήγηση αποτελεί μια μικρή συμβολή στην πολιτισμική χαρτογραφία με υπενθύμιση ή επισήμανση χαρτογραφικών εργασιών που σχετίζονται με τη λογοτεχνία και τον κινηματογράφο και οι οποίες αναδεικνύουν τους χώρους, τους τόπους και τις διαδρομές που έχουν προβληθεί διαμέσου αυτών. Θέτει επίσης το ερώτημα σε ποιο βαθμό η χαρτογραφία συνεργάζεται ώστε να συμβάλει στην κατανόηση των σχετικών μυθοπλασιών καθιστώντας τις περισσότερο ευανάγνωστες και αληθοφανείς.

Λέξεις-κλειδιά: πολιτισμική χαρτογραφία, λογοτεχνική χαρτογραφία, κινηματογραφική χαρτογραφία

ISLANDS, CITIES AND ROUTES: CARTOGRAPHIES OF GOOD READING AND IMAGINING

Ioannis Rentzos

University of the Aegean, Department of Social Anthropology and History

Abstract: Leisure and free time need maps because cartography helps people experiencing better the moments of their well-being. Nevertheless, numerous activities of map making along with some geographical explorations do not involve real people but comprise imaginary tours in spaces and places where the heroes of the texts we read and the movies we see live and travel. These heroes are either accompanying us in our free time or make themselves our guides when we like to follow them on the traces they left. The present text constitutes a small contribution to cultural cartography by reminding and highlighting spaces, places and routes relating to novels and films we read and saw. It also poses the question in what degree cartography contributes to a full understanding of fiction and cinema by helping us enjoy them better.

Το *ευ ζην* ως ελεύθερος χρόνος, χρόνος τηςσχόλης και της ξεγνοιασιάς, έχει ανάγκη από τη χαρτογραφία εκείνη που επιτρέπει την καλύτερη «ανάγνωση» των χώρων των στιγμών της ευζωίας μας. Αυτό είναι και το θέμα του παρόντος συνεδρίου. Πόλεις και γωνιές, νησιά και ακτές, τόποι προσκηνυμάτων και ορεινές διαδρομές μπορούν να αναδειχθούν με κάθε λεπτομέρεια μέσα από τις σύγχρονες χαρτογραφικές τεχνικές. Πρόκειται για πραγματικούς χώρους που χαρτογραφούνται και εξερευνούνται σε πραγματικές συνθήκες.

Υπάρχουν όμως και πολυάριθμες χαρτογραφήσεις και εξερευνήσεις χώρων που, παρά τη ζωντάνια τους, δεν εμπλέκουν πραγματικούς ανθρώπους. Περιλαμβάνουν φανταστικές περιηγήσεις σε ποικίλους χώρους, εκεί που ζουν και ταξιδεύουν οι ήρωες και οι ηρωίδες των αναγνωσμάτων και των θεαμάτων που μας συνοδεύουν στο δικό μας πραγματικό χωρόχρονο των τόπων και των στιγμών ευζωίας μας: Τους «ακολουθούμε» με τα βιβλία που διαβάζουμε ή στην κινηματογραφική οθόνη (καθώς και πάνω στη θεατρική σκηνή). Τους «ακολουθούμε», ακόμα, στις διακοπές μας, όταν επιθυμούμε να βαδίσουμε πάνω στα χνάρια που άφησαν στο χώρο.

Η λογοτεχνία ως γεωγραφία και χαρτογραφία: Νησιωτική χαρτογραφία που γράφει ιστορία

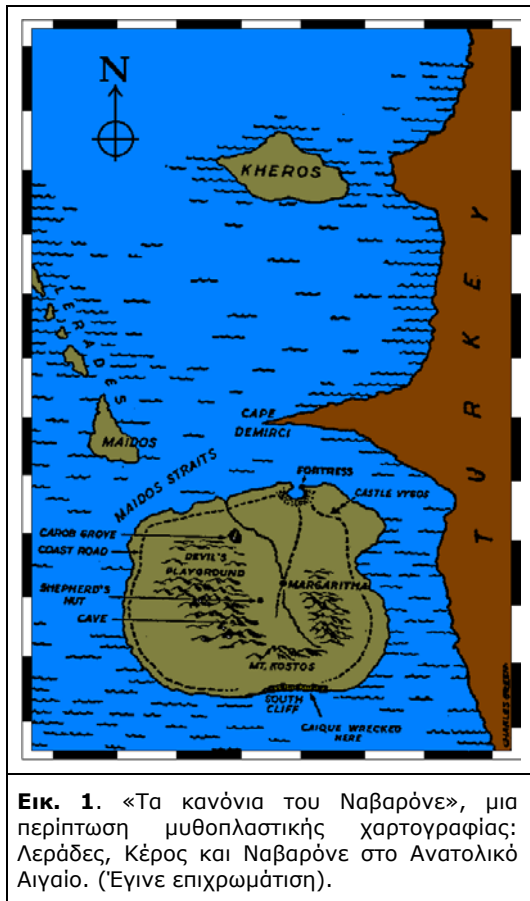
«Οι τόποι, τα ταξίδια και οι εξερευνήσεις υπήρξαν πάντα τα περισσότερο θεμελιώδη στοιχεία της λογοτεχνίας». Έτσι αρχίζει την εισαγωγή του στον «Άτλαντα της λογοτεχνίας»^[*] ο εκδότης (επιμελητής) Malcolm Bradbury (Bradbury, 1996: 8). Και για να μην αφήσει καμιάν αμφιβολία ότι ο άτλαντας αυτός αποτελεί μια συλλογή καθαρά χαρτογραφικών και γεωγραφικών τεκμηρίων ο Bradbury συνεχίζει: «Η ποίηση [...], η λογοτεχνία, το θέατρο είναι στην ουσία μια πλατιά χαρτογράφηση του κόσμου

[*] Τα βιβλία και οι χάρτες που αναφέρονται στο κείμενο επιδείχθηκαν (ως εικόνες PowerPoint) κατά την παρουσίαση της εισήγησης. Βλ. <http://www.maplibrary.gr/rentzos/01.htm>.

που αναδεικνύει μερικά σημεία ή που αφήνει άλλα στο σκοτάδι, που αλλάζει στο χώρο και το χρόνο». Και αναλύει ιδιαίτερα αυτά που φαίνεται να έχουν χαρακτήρα μάλλον μεταφοράς και παρομοίωσης, που υπογραμμίσαμε: «Ένα μεγάλο μέρος του γραπτού μας είναι μια ιστορία του για τις ρίζες του σε ένα μέρος που θα είναι ένα τοπίο, μια περιοχή, ένα χωριό, μια πόλη, μια χώρα ή μια ήπειρος». Ο Χέρμαν Μέλβιλ, δημιουργός του Μόμπυ Ντικ, είχε άλλωστε άλλοτε υπερθεματίσει: «Σχεδόν όλη η λογοτεχνία, από μίαν άποψη, αποτελείται από ταξιδιωτικούς οδηγούς» (Βέης, 2004).

Πόσο όμως καλοί είναι αυτοί οι «ταξιδιωτικοί οδηγοί» και σε τί βαθμό αξιοποιούν στις περιγραφές των τόπων «τους» τη «γεω»-«γραφική» χαρτογραφία, μαζί με τις βαθιές λεκτικές αναλύσεις τους και τις φορτισμένες περιγραφές τους που, όπως αναγνωρίζεται, έχουν χαραχθεί στο πνεύμα των ανθρώπων και αποτελούν στοιχείο του παγκόσμιου πολιτισμού; Εννοούμε εδώ κάτι περισσότερο από ό,τι περιλαμβάνει η διατύπωση της ερώτησης που θέτουμε. Δεν ενδιαφερόμαστε τόσο για την ενδεχόμενη χρηστική και καθοδηγητική αξία που έχουν αυτοί οι «ταξιδιωτικοί οδηγοί», σε περίπτωση που θα χρησιμοποιηθούν από μεμονωμένους περιηγητές (και λιγότερο από τις μάζες του σύγχρονου τουρισμού). Ρίχνουμε αντίθετα το βάρος στο να αναζητήσουμε την ανάγκη που εκδηλώνουν οι συγγραφείς στο να εκφράσουν τη σχέση τους με το χώρο που περιγράφουν καταφεύγοντες και στη χρήση της εικόνας και μάλιστα του χάρτη.

Εκφράζουμε την άποψη πως ο δόκιμος συγγραφέας «πλάθεται» και αυτός στο χώρο / από το χώρο όπου τοποθετεί τους ήρωές του, οπότε οι γεωγραφικές και χαρτογραφικές λεπτομέρειες (πραγματικές, νοητικές και φανταστικές [King, 1996: 63]), είτε δίδονται από αυτόν τον ίδιο είτε παρέχονται από σχολιαστές του έργου του, μπορούν να αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα του δημιουργικού και ερμηνευτικού συνόλου που αποτελεί το μυθιστόρημα. Να τι υποστήριζε ο Ρόμπερτ Λούις Στήβενσον (1850 – 1894) σχετικά: «Ο συγγραφέας πρέπει να γνωρίζει τον τόπο του είτε πραγματικός είτε φανταστικός είναι αυτός, όσο και το χέρι του. Οι αποστάσεις, τα σημεία του ορίζοντα και μάλιστα η Ανατολή, οι θέσεις της Σελήνης, πρέπει να μη του δημιουργούν πρόβλημα» (Bradbury, 1996: 151) [Υπογραμμίσαμε]. Γνωρίζουμε βέβαια πως ο συγγραφέας αυτός, που είχε μια τόσο καίρια θεωρητική άποψη για τη γεωγραφική-χαρτογραφική γνώση που οφείλει να έχει ο δημιουργός, έχει δώσει, με το μυθιστόρημα «Η Νήσος των Θησαυρών», ένα πρότυπο λογοτεχνικής χαρτογραφίας. Η περίφημη προμετωπίδα του μυθιστορήματος που αναπαριστά το φανταστικό νησί, που σχεδίασε ο ίδιος, αναπαράγεται τόσο συχνά και μελετάται μέχρι σήμερα σε διάφορες εκδόσεις (Mezzetti, 1977).

Εικ. 1. «Τα κανόνια του Ναβαρόνε», μια περίπτωση μυθοπλαστικής χαρτογραφίας: Λεράδες, Κέρος και Ναβαρόνε στο Ανατολικό Αιγαίο. (Έγινε επιχρωμάτιση).

Άλλα νησιά, όπως το νησί του Ροβινσώνα Κρούσου, που τόσο μελετήθηκε από όσους έσκυψαν πάνω στην πρωτότυπη σκέψη του Δανιήλ Ντεφόε καθώς και τα νησιά των περιπετειών του ευφάνταστου πλοιάρχου Λεμουήλ Γκιούλιβερ, δημιουργήματος του Ιωνάθαν Σουίφτ, όπως η ολοστρόγγυλη Λαπούτα, είναι επίσης γνωστά. Και οπωσδήποτε η Νήσος Ουτοπία, του Τόμας Μουρ παραμένει ένα ανθρωπογεωγραφικό όσο και χαρτογραφικό σύμβολο. Θα φτάναμε μάλιστα στο συμπέρασμα ότι η δημιουργική σκέψη μαζί με τους ήρωες που επιβάλλει και τα ιδεώδη που προβάλλει, βάζει στο χάρτη και μερικά νησιά. Και φυσικά αντιλαμβανόμαστε πως είναι ευκολότερο για ένα δημιουργό να «χωροθετήσει» ένα νησί κάπου μες το πέλαγος ή στον ωκεανό, παρά να οριοθετήσει μια χώρα επινοώντας τα σύνορα και τις πόλεις της στην ξηρά όπου δεν υπάρχει πια *no man's land*.

Ας ρίξουμε μια ματιά και στο σύγχρονο γνωστό μυθιστόρημα «Τα κανόνια του Ναβαρόνε» του Άλιστερ Μακλίν (Maclean, 2004), στο οποίο βασίστηκε η ομώνυμη περιπετειώδης ταινία με πληθώρα γνωστών ηθοποιών, και που διαδραματίζεται στην

Ελλάδα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Στις πρώτες σελίδες, επισημαίνουμε την ύπαρξη του σχετικού χάρτη της περιοχής του Αιγαίου, απέναντι στις τουρκικές ακτές, όπου τοποθετείται η δράση (εικ. 1). Ο χάρτης περιλαμβάνει τις «Νήσους Λεράδες», τη «Νήσο Κέρο», τη «Νήσο Μάιδο» και το «Νησί Ναβαρόνε» πάνω στο οποίο βρίσκονται τα κανόνια (Στο χάρτη είναι χωρίς όνομα). Πρόκειται φυσικά για μια μυθοπλαστική χαρτογραφική κατασκευή που δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Η πραγματική, κατ'όνομα, νήσος Κέρος, βρίσκεται κοντά στην Αμοργό. Άλλωστε η αγγλική-λατινική απόδοση *Kheros*, που χρησιμοποιείται στο αγγλικό πρωτότυπο, θα παρέπεμπε σε ποικίλες πιθανές προελεύσεις, όπως Χέρος ή Χήρος.

Βλέπουμε πως στις χαρτογραφικές απεικονίσεις που εντάσσονται στη «λογοτεχνική χαρτογραφία» η ψευδολογική χαρτογράφηση αποτελεί βασικό στοιχείο. Θα τολμούσαμε, μάλιστα, να υποστηρίξουμε ότι πολλές φορές η χαρτογραφική απεικόνιση δεν γίνεται τόσο για να προσεγγισθεί καλύτερα η γεωγραφική πραγματικότητα αλλά –σε μερικές περιπτώσεις– για να συσκοτιστεί! Η χαρτογραφική επιβεβαίωση αποτελεί, σε μεγάλο βαθμό δηλαδή, μια «γείωση» αληθοφάνειας (Ρέντζος, 2003), όπως συμβαίνει με τους ωραιότατους χάρτες των «X-Files» (Harper Prism, 1996). Εξάιρεση ίσως αποτελεί ο «Ατλαντας της Εμπειρίας», ξεχωριστό δείγμα πρωτοτυπίας και δημιουργικότητας, που, με την «unimaginable» κλίμακά του, αποτελεί μια συλλογή όλων των νησιών, των πόλεων και των διαδρομών που μπορεί κανείς να φανταστεί (Van Swaaij & Klare, 2000).

Αναζητώντας λογοτεχνικούς χάρτες, πόλεις και διαδρομές

Σε παλαιότερες εποχές η χαρτογραφική προμετωπίδα (frontispiece) ή οι χάρτες στα εσώφυλλα (end paper) αποτελούσαν μια συνηθισμένη πρακτική παρουσίασης ενός ή δύο χαρτών. Αναφερόμαστε εδώ σε βιβλιοδεμένες διεθνείς εκδόσεις στα αγγλικά (URL1). Φυσικά, υπήρχε πάντα η δυνατότητα ένταξης περισσότερων χαρτών σε περισσότερα μέρη του βιβλίου αλλά αυτό αφορούσε ειδικότερα βιβλία, πράγμα που δεν αποτελεί αντικείμενο της εισήγησής μας. Μερικοί συγγραφείς συνεχίζουν και

σήμερα την παραδοσιακή αυτή πρακτική. Η Rebecca Shaw, εκδίδει μια δημοφιλή σειρά αναγνωσμάτων για νέους, όπου στο εσώφυλλο υπάρχει το περιγραφόμενο χωριό Turnham Malpas (Shaw, 2003, 2004). Ας θυμηθούμε εξάλλου ότι ο Τόλκιν έχει συμπεριλάβει στο έργο του «Ο Άρχοντας των δαχτυλιδιών» ένα μεγάλο χάρτη (40x50 cm) της «Μέσης γης» (Τόλκιν, 1988). Ο Λέον Γιούρις, χωρίζοντας το έργο του «Έξοδος» σε πέντε «βιβλία», –πρόκειται πάντως για ενιαία έκδοση– προτάσσει σε κάθε βιβλίο ένα χάρτη. Αρχίζει με ένα νησί, πραγματικό και όχι φανταστικό, την Κύπρο, και συνεχίζει με την εξίσου βασανισμένη «γη της επαγγελίας» καθώς και την Ιερουσαλήμ (Uris, 1958). Και στα άλλα βιβλία του ο Γιούρις περιλαμβάνει χάρτες. Για παράδειγμα το «Trinity» αναφέρεται στη Β. Ιρλανδία που τη χαρτογραφεί μαζί με το Μπέλφαστ και το Δουβλίνο καθώς και το Ballyutogue, από το οποίο προέρχεται ο κεντρικός ήρωας (Uris, 1976).

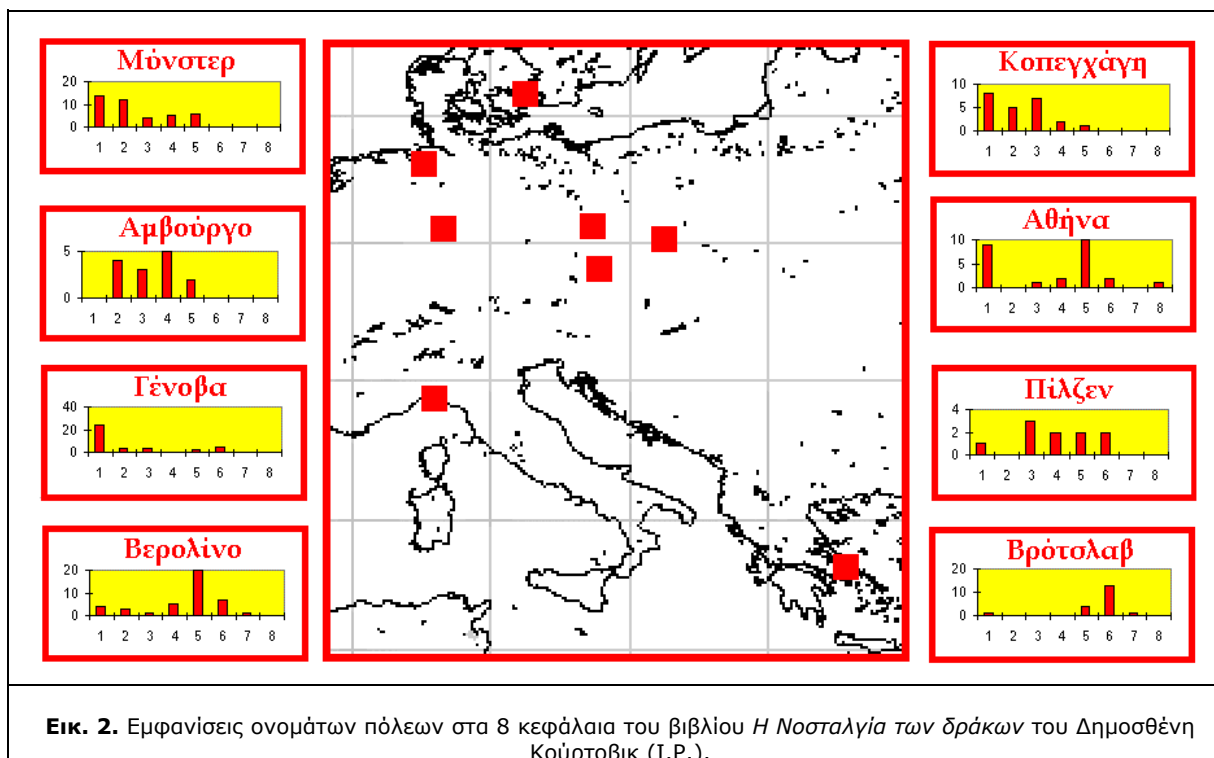
Είναι πιθανό ότι μερικοί χάρτες αποτελούν διακοσμητικό στοιχείο ή, σε δεμένα βιβλία, δείγμα περισσότερο φροντισμένης και συνεπώς ακριβότερης έκδοσης. Είναι πάντως βέβαιο ότι σε μερικές περιπτώσεις ο χάρτης αναδεικνύει με εντυπωσιακό τρόπο τις λεπτομέρειες της περιγραφής, οπότε είναι περισσότερο από απαραίτητος. Μια τέτοια περίπτωση αποτελεί το γνωστό μυθιστόρημα του Τζον Στάινμπεκ «Τα Σταφύλια της Οργής». Δεν έτυχε ποτέ να επισημάνουμε, σε διάφορες εκδόσεις που έτυχε να δούμε, χάρτη της ατέλειωτης διαδρομής πάνω στη Route 66 και των τοποθεσιών της Καλιφόρνιας. Όμως τα βοηθήματα που κυκλοφορούν, βιβλία και ιστοσελίδες, περιέχουν αυτό το χαρτογραφικό δεδομένο (URL2).

Μιλώντας για τα εκπαιδευτικά βοηθήματα που αναλύουν τα σημαντικά λογοτεχνικά έργα πρέπει να επισημάνουμε ότι σε αυτά γίνεται συνήθως μια καλή χαρτογραφική δουλειά, πολύ χρήσιμη αφού αυτά απευθύνονται και σε αναγνώστες από άλλες χώρες. Το βοήθημα για το μυθιστόρημα, που έγινε και κινηματογραφική ταινία, «Όταν σκοτώνουν τα κοτσύφια» της Χάρπερ Λη, περιέχει ένα χάρτη των ΗΠΑ, ένα χάρτη της Αλαμπάμα και ένα χαρτογραφικό-εικονογραφικό βοήθημα της μικρής πόλης Maycomb –όνομα φανταστικό που όμως παραπέμπει σε πραγματική πόλη, την Monroeville– όπου διαδραματίζεται το έργο. Τα βοηθήματα για τα σημαντικά ηθογραφικά μυθιστορήματα του Τόμας Χάρντυ (1840-1928) περιέχουν πάντα το χάρτη της φανταστικής περιφέρειας Wessex που δεν είναι παρά το νότιο μέρος της Δυτικής Αγγλίας, που ονομαζόταν έτσι στο παρελθόν (Hardy, 1993). Ωστόσο, και οι παλαιότερες, πρωτότυπες, εκδόσεις των έργων του Χάρντυ περιείχαν σχετική χαρτογραφία (Hardy, 2003).

Θεωρώντας τα βοηθήματα αυτά ως «μεταγραφές» των πρωτότυπων έργων για εκπαιδευτικούς σκοπούς, μπορούμε να προσθέσουμε ότι και άλλες μεταγραφές μυθιστορημάτων και πεζογραφημάτων που γίνονται με ερευνητικούς και άλλους μη λογοτεχνικούς στόχους μας δίνουν την ευκαιρία να δούμε χρήσιμες χαρτογραφήσεις. Ενδιαφέρουσα είναι, για παράδειγμα η μελέτη της Αθήνας, που επεξεργάζεται ο Σαρηγιάννης (Σαρηγιάννης, 1978), με βάση το «πολεογράφημα» του 1965 που είχε φιλοτεχνήσει με διαίσθηση και οξυδέρκεια ο Βασίλης Βασιλικός στο κείμενό του με τίτλο «Εντός των Τειχών» (Βασιλικός, 1965). Περιγράφονται εκεί τα ιδεατά τείχη που περικλείουν το *τριγωνικό μίλι* της χωρικής εκδήλωσης του πολιτειακού, πολιτικού και πολιτιστικού πυρήνα της Ελλάδας, ως σύνολο: «*Η καρδιά της καρδιάς, το κράτος του κράτους, η ζωή της ζωής ρυθμίζονται στα τείχη. Από εκεί κατευθύνεται ολόκληρη η Ελλάδα*». Εξάλλου, το σχετικό χαρτογράφημα του Σαρηγιάννη συμπληρώνει και τα υπόλοιπα στοιχεία (τράπεζες, πρεσβείες, στρατιωτικές και πολιτικές υπηρεσίες, γραφεία μεγάλων επιχειρήσεων) που συνιστούν το αθηναϊκό εξουσιαστικό κέντρο.

Σε μερικές περιπτώσεις τα πραγματικά στοιχεία του χώρου που μπορούν ή που πρέπει να αποδοθούν με χάρτη συνδέονται οργανικά με την εξιστορούμενη δράση. Σαν παράδειγμα μπορούμε να αναφέρουμε τις οδωνυμικές και χαρτογραφικές εργασίες που έχουν γίνει με βάση το μυθιστόρημα «Έγκλημα και τιμωρία» του Ντοστογιέφσκι. Οι αναλύσεις που έχουν γίνει για τη σχέση του χώρου γενικά με την γνώση και την αντίληψη που έχει γι' αυτόν ο δολοφόνος (*geographical profiling*,

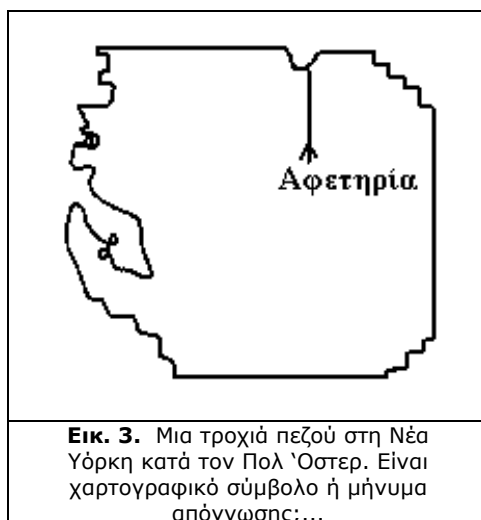
Canter, 2003: 29) αναδεικνύουν τη σημασία των πολεογραφικών περιγραφών που κάνει ο ρώσος κλασικός, και που βοηθούνται τόσο πολύ από μια χαρτογραφική αναπαράσταση των κινήσεων του νεαρού δολοφόνου Ρασκόλνικοφ (Bradbury, 1996: 91). Υπενθυμίζουμε πως ο Ντοστογιέφσκι, απέφυγε να γράψει πλήρως τα ονόματα των οδών, των πλατειών και των γεφυρών της πόλης του, της Αγίας Πετρούπολης, αλλά τα άφησε με αποσιωπητικά (Σ..., Κ... και άλλα) μολονότι επρόκειτο για τη γειτονιά του. Οπότε η χαρτογράφηση συμβάλλει εδώ στην αποκατάσταση του κειμένου. Φυσικά, το «ευαναγνώστως ζην», για όποιον απλά και μόνο εξυπηρετείται από τις χαρτογραφήσεις αυτές ως αναγνώστης, μετατρέπεται σε «ευ ζην» όταν, ως περιηγητής, ακολουθήσει τα βήματα του μεγάλου συγγραφέα και των ηρώων του αναζητώντας, στις διάφορες γωνιές της πόλης, αυτόν τον ίδιο και τους ήρωές του. Το επιχειρήσαμε και εμείς...

Η 16^η Ιουνίου 1904 –γιορτάστηκε πριν μερικούς μήνες η εκατοστή επέτειος– είναι μια ιδιαίτερα σημαντική ημερομηνία για τις σχέσεις της πολεογραφικής χαρτογραφίας με τη λογοτεχνία. Την ημέρα εκείνη, όπως είναι γνωστό, ένας Δουβλινέζος, ο Λεοπόλδος Μπλουμ αναχώρησε για την εργασία του και μέσα από τις εκατοντάδες σελίδες των περιγραφών του Τζαίμς Τζόυς, στον *Οδυσσέα* του (Τζόυς, 1990), ο αναγνώστης ζει σπιθαμή προς σπιθαμή το Δουβλίνο. Ο Τζόυς έγραψε το μυθιστόρημά του στην Τεργέστη με κύριο βοήθημα ένα χάρτη της πόλης του. Από τότε κυκλοφορούν πολυάριθμοι χάρτες της ημερήσιας οδύσσειας (URL3), που συγκρίνουν μάλιστα τη διαδρομή του Λεοπόλδου με εκείνη του Οδυσσέα.

Στο πλαίσιο αυτό, συμπλοκής μυθοπλασίας και πολεογραφίας, «*Η Νοσταλγία των δράκων*» του Δημοσθένη Κούρτοβικ, (Κούρτοβικ, 2000) είναι μυθιστόρημα με ανθρωπολογικό και φιλοσοφικό περιεχόμενο, όπου τα κεφάλαια/μέρη επιγράφονται με ονόματα ευρωπαϊκών πόλεων οι οποίες και περιγράφονται δι'ολίγων. Εκπονήσαμε ένα χαρτογραφικό και στατιστικό «πολεόγραμμα» με το οποίο επιχειρούμε να απεικονίσουμε (μερικά) το πολεωνυμικό περιεχόμενο του κειμένου (εικ. 2). Μερικές από τις πόλεις (όχι αυτές που έχουμε επιλέξει στο χάρτη μας) σχηματίζουν ένα πελώριο **Z** που, όπως μας εξηγεί ο Κούρτοβικ, είναι το ρουνικό σύμβολο του θανάτου...

Ένα πρόχειρο σχέδιο στις μέσα σελίδες ενός λογοτεχνικού έργου, του μυθιστορήματος «Γιάλινη πόλη» του Πολ Όστερ (Όστερ, 1991: 97), συνδέει κατά παράδοξο και μοναδικό τρόπο τη σύγχρονη μυθοπλασία με τη χαρτογραφία. Καθώς ο κεντρικός ήρωας παρακολουθούσε ένα άλλο πρόσωπο μέσα στη Νέα Υόρκη, επιχειρεί να ανασυστήσει την πορεία του σχεδιάζοντας τις ημερήσιες μετακινήσεις του. Η κλειστή γραμμή που σχεδίασε μια μέρα (εικ. 3) τον οδήγησε σε σκέψεις για το χαρτογραφικό αποτέλεσμα. Ήταν τυχαία ή σκόπιμη η τροχιά; Ήταν σύμβολο ή μήνυμα αυτό που σχηματίστηκε; Ορθογώνιο ή κύκλος; Μηδέν αφανισμού ή όμικρον μιας λέξης; Και ποιας;...

Για τις ανάγκες αυτής εδώ της εισήγησης χρειάστηκε να κοιτάξουμε, να ξεφυλλίσουμε έστω, πολυάριθμα βιβλία λογοτεχνικού περιεχομένου που από τον τίτλο τους υποθέταμε ότι θα έχουν κάποιους χάρτες (π.χ. Aslam, 2004· James, 2002· Paterniti, 2000· Smith, 2000· Castro, 2003). Το βιβλίο της Julia Llewellyn Smith «παρακολουθεί» τον Γκράχαμ Γκρην στις μυθοπλαστικές του εξερευνήσεις ανά τον κόσμο και αναφέρεται στο Μεξικό, τη Σιέρα Λεόνε, την Κούβα, την Αϊτή, την Παραγουάη και την Αργεντινή. Ωστόσο δεν υπάρχει κανένας χάρτης. Το ίδιο συμβαίνει και με τα άλλα βιβλία που από τον τίτλο τους ο αναγνώστης θα κρίνει ότι θα μπορούσαν να περιλαμβάνουν κάποιο χάρτη. Μόνο το *Rio de Janeiro*, του Ruy Castro, που είναι «εναλλακτικός οδηγός» για την πόλη αυτή, έχει ένα δισέλιδο χαρτογράφημα –εναλλακτικό και αυτό– στα εσώφυλλα. Ούτε τα μαγικά νησιά του Μέλβιλ (Melville, 2002) –πρόκειται για τα Καλαπάγκος– περιέχουν χάρτη, ενώ το βοήθημα για τις «ιστορίες από τις νότιες θάλασσες» του Στήβενσον (Stevenson, 1996) περιέχει χάρτες της Χαβάης, των Φίτζι και του Κιραμπάτι (πρώην Γκίλμπερτ). Εντύπωσή μας είναι ότι, γενικά, οι προηγούμενοι αιώνες, εκείνοι της ασπρόμαυρης γραμμωτής χαρτογραφίας, ήταν λιγότερο φειδωλοί σε τέτοιου είδους παροχές. Και, ίσως, τα *voyages extraordinaires* (παραξένα ταξίδια) του Ιουλίου Βερν υπήρξαν τα πιο πλουσιοπάροχα στη διάδοση των γεωγραφικών και χαρτογραφικών ιδεωδών (URL4). Όσο σήμερα το Διαδίκτυο.

Όταν ο κινηματογράφος γεωγραφεί και χαρτογραφεί

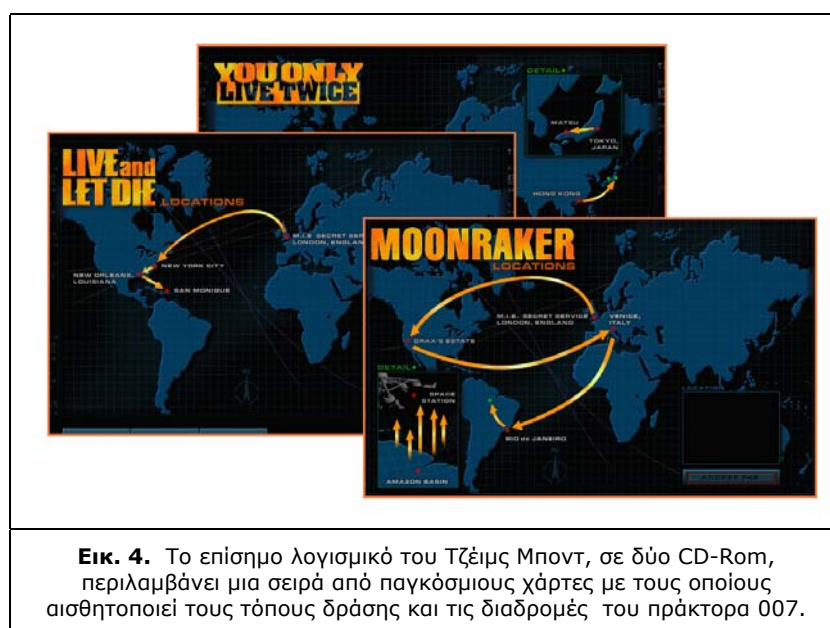
Χάρη στην ανυπέρβλητη δύναμη της κινηματογραφικής ταινίας, χώροι, μικροχώροι και μεγαχώροι του παρόντος και του παρελθόντος – αλλά και του μέλλοντος! – απεικονίζονται με μοναδική ακρίβεια ή με σκόπιμη παραποίηση που, μάλιστα, υπηρετεί την αλήθεια. Χάρτες εμφανίζονται συχνά στην οθόνη και σε τι μεγέθυνση! Γραφικές λύσεις που τώρα έχουν γενικευθεί, με τη χρήση του υπολογιστή, ακόμα και στο μικρό

χαρτογραφικό εργαστήριο, ήταν στη διάθεση της κινηματογραφικής βιομηχανίας από παλαιότερες φάσεις. Στην οθόνη μπορούμε να βρεθούμε μπροστά σε κλίμακες όχι μόνο «ένα προς ...» αλλά και αντίστροφες «... προς ένα».

Ο μέσος θεατής είναι εξοικειωμένος με βασικά στοιχεία της κινηματογραφικής χαρτογραφικής animation π.χ. για την επισήμανση της διαδρομής σε ένα road movie, της πορείας ενός στρατεύματος, της αλλαγής των συνόρων σε ένα ιστορικό έργο κ.ά Σε μερικές περιπτώσεις εμφανίζονται αμμοδόχοι και τρισδιάστατα προπλάσματα όπου αναλύονται τα επιτελικά σχέδια. Πιστεύουμε πως ο θεατής όχι μόνο βλέπει αυτά τα πράγματα αλλά και, γενικά, τα κατανοεί. Αλλιώς δεν εξηγείται πώς, σε ταινίες που απευθύνονται σε μάλλον μη απαιτητικό κοινό, οι σκηνοθέτες βασίζουν την εξέλιξη της ταινίας σε χαρτογραφικές, γεωγραφικές και γεωλογικές αναλύσεις που εμφανίζονται στην οθόνη.

Υπόδειγμα διδακτικής χαρτογραφικής παρουσίασης αποτελεί, ίσως, ο «Υπεράνθρωπος» (*Superman*, α' μέρος, 1978, σκηνοθεσία Ρίτσαρντ Ντόνερ) με τον άτυχο Κρίστοφερ Ριβ αλλά και πλειάδα άλλων εκλεκτών ηθοποιών. Το επιστημονικό-φανταστικό στοιχείο που αναλύεται χαρτογραφικά είναι η πρόκληση ενός σεισμού που θα ενεργοποιήσει το φράγμα Σαν Αντρέας στην Καλιφόρνια. Ο μεγάλος προϋπολογισμός για την παραγωγή αυτής της ταινίας μας επέτρεψε να δούμε όσα σχεδιάστηκαν επί χάρτου, να «ζωντανεύουν» και στην οθόνη.

Και σε ταινίες της μακρόβιας κινηματογραφικής σειράς «Πράκτορας 007 – Τζέιμς Μποντ» η χαρτογραφική ανάλυση και διδασκαλία είναι προϋποτιθέμενο. Αναφέρουμε σαν παραδείγματα τις ταινίες «Επιχείρηση Χρυσοδάκτυλος» (1964) και «Επιχείρηση Κινούμενος Στόχος» (1985). Δεν υπάρχει λόγος να ασχοληθούμε περισσότερο με τις δημοφιλείς αυτές ταινίες που οπωσδήποτε παρουσιάζουν όψεις της σύγχρονης παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας και αυτού που ονομάζεται –και στο θέμα του Συνεδρίου– «ευ ζειν»: ταξίδια σε μεγαλουπόλεις, διακοπές σε γραφικά νησιά, επισκέψεις σε μοναδικούς τόπους. Μας δίνεται εδώ η ευκαιρία να προσθέσουμε πως το επίσημο λογισμικό του Τζέιμς Μποντ, σε δύο διαλογικά CD-Rom, μια σειρά από παγκόσμιους χάρτες αισθητοποιεί τους τόπους δράσης και τις διαδρομές του πράκτορα 007 (Eidos, 1999). Το ντοσιέ αυτό αποτελεί μια υπέροχη ανθρωπογεωγραφία.

Μερικές ταινίες έχουν κάποιες χαριτωμένες χαρτογραφικές «παραπομπές» ή ιδιαίτερα χαρτογραφικό και μάλιστα διδακτικό περιεχόμενο. Στη γνωστή από το όνομα της Μαίριλιν Μονρόε ταινία με τίτλο «Εφτά χρόνια φαγούρα» (1955, Μπίλι

Γουάιλντερ) η έναρξη γίνεται με μια αναφορά στη ζωή των ινδιάνων που ζούσαν στη Νήσο Μανχάταν, που παρουσιάζεται με ένα χάρτη της εποχής. Θα αναφερθούμε εδώ και στην ταινία «Σε απόσταση βολής» (Striking Distance) με τον Μπρους Γουίλι και τη Σάρα Τζέσικα Πάρκερ (1994, Ράουντι Χέριγκτον). Κατά τη διάρκεια της έρευνάς του ο αστυνομικός, που τον υποδύεται ο Μπρους Γουίλις, προσπαθεί να αντιληφθεί μια χωρική μορφοδομή εμφανίσεων του serial killer. Σ'αυτό διευκολύνεται από τη γραμμικότητα του ποτάμιου χώρου στον οποίο ενεργεί την έρευνα του, όπου και δρα ο εγκληματίας. Δηλαδή οι «εμφανίσεις» του γίνονται κατά μήκος του ποταμού σε περίπου ίσες αποστάσεις κάθε φορά. Μπορεί συνεπώς να προβλεφθεί το επόμενο χτύπημα. Το ζήτημα αποτελεί μια χαρακτηριστική περίπτωση –έστω και αν δίδεται από ταινία δεύτερης ποιότητας– χρήσης του χάρτη για τη διατύπωση νόμων πάνω στο χώρο. Σ'αυτή την ιδέα, που είναι απολύτως γεωγραφική και χαρτογραφική, βασίζεται, πιθανώς, και ο τίτλος του φιλμ.

Χαρακτηριστικά γεωγραφικό και χαρτογραφικό χαρακτήρα έχει και η ταινία «Αγρυπνος στο Σιατλ» (1993, Νόρα Έφρον). Με την εμφάνιση των τίτλων της εισαγωγής παρουσιάζεται ο «χαρτογραφικός» χώρος των ΗΠΑ φωτιζόμενος εξ Ανατολών προς Δυσμάς (ας πούμε από τη Βαλτιμόρη έως το Σιάτλ, που είναι δυο από τις πόλεις της ταινίας). Κατά τη διάρκεια της ταινίας, ο ίδιος ένθετος σχηματισμένος χάρτης δείχνει τα αεροπορικά ταξίδια των ηρώων με animation διακεκομμένης γραμμής. Στο τέλος επίσης, ο φακός όλο και απο-εστιάζεται από το σημείο συνάντησης των ηρώων – που έγινε στην κορυφή του Εμπάιρ Στέιτ Μπίλντιγκ– για να συμπεριλάβει όλο το κτήριο, το σύνολο του Μανχάταν, ολόκληρη τη Νέα Υόρκη και όλο το χώρο των ΗΠΑ. Ακόμα, όταν ο ήρωας δείχνει στο γιο του τη θέση της Βαλτιμόρης στο χάρτη, έχουμε την ευκαιρία να δούμε μια οριζόντια χαρτοθήκη που κρύβει περιτυλιγμένο έναν χάρτη των ΗΠΑ. Ο χάρτης ανοίγει ρολαριστά προς τα κάτω (drop-down box) για να χρησιμοποιηθεί ή περιτυλιγεται συρόμενος αυτόματα μέσα στη χαρτοθήκη όταν τελειώσει η ανάγνωσή του. Πρόκειται για μια έξυπνη λύση για να εισαχθεί ο χάρτης στο μοντέρνο σπίτι.

Και σε άλλες ταινίες υπάρχει σοβαρό χαρτογραφικό περιεχόμενο. Στη γνωστή παλιά ταινία «Μ» (1931, Φριτς Λανγκ), που αποδόθηκε στα ελληνικά με τον τίτλο «Ο δράκος του Ντίσελντορφ», γίνεται χρήση ενός ανάγλυφου χαρτογραφικού προπλάσματος της πόλης. Ποιας πόλης όμως; Του Ντίσελντορφ; Όχι βέβαια, αφού η δράση ξετυλιγεται στο Βερολίνο και όχι στο Ντίσελντορφ που δηλώνει ο ελληνικός τίτλος! (Μερικά παραπλήσια ζητήματα εκθέτουμε σε σχετική ιστοσελίδα, URL5).

Αντί για συμπεράσματα

Τα αναγνώσματα και τα θεάματα που μας έχουν συγκινήσει εντάσσονται σε μια χαρτογραφία του φανταστικού: Συγκροτούν έναν άτλαντα των διαδρομών και των στάσεων των πολυάριθμων ηρώων που συγκατοικούν μαζί μας ή έζησαν κάποτε στη γη. Οι χάρτες αυτοί καθιστούν περισσότερο κατανοητά τα μηνύματα που εκπέμπονται από τη λογοτεχνία και τον κινηματογράφο και περισσότερο προσιτούς τους τόπους που χαρτογραφούνται εκεί.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Aslam, N., (2004), *Maps for Lost Lovers*, Faber and Faber.

Βασιλικός, Β., (1965), «Εντός των Τειχών», Ταχυδρόμος, 13 Μαρτίου 1965, σελ. 22, 23.

Βέης, Γ., (2004), «Περιήγηση στην ιστορία μυθικών πόλεων» στο *Ελευθεροτυπία/Βιβλιοθήκη*, σελ. 24, 24 Σεπτεμβρίου 2004.

Bradbury, M. [General Editor :] (1996), *The Atlas of Literature*, De Agostini editions.

Canter, D., (2003), *Mapping Murder*, Virging Books

Castro, R. (2003), *Rio de Janeiro*, Bloomsbury.

Eidos, (1999), *James Bond – The Ultimate Dossier*.

- Hardy, T., (1993) *Jude the Obscure*, Penguin Readers, [1896]
- Hardy, T., (2003) *The Mayor of Casterbridge*, Penguin Classics, [1886]
- Harper Prism, (1996), Official Map of the X Files
- James, H., (2002), *Washington Square*, The Modern Library.
- King, G., (1996), *Mapping Reality – An Exploration of Cultural Cartographies*, MacMillan Press.
- Κούρτοβικ, Δ., *Η Νοσταλγία των δράκων*, Εστία, 2000.
- Lee, H., (2002), *To Kill a Mockingbird*, York notes for GCSE by Beth Sims, Longman.
- MacLean, A., (2004), *The Guns of Navarone*, [1957], Harper Collins Publishers.
- Melville, H., (2002), *The Enchanted Isles*, ET REMOTISSIMA PROPE.
- Mezzetti, G., (1977), *Geografia 1*, La Nuova Italia Editrice.
- Όστερ, Π., (1991), *Γιάλινη πόλη*, Σ.Ι. Ζαχαρόπουλος.
- Paterniti, M., (2000), *Driving Mr. Albert – A Trip Across America with Einstein’s Brain*, The Dial Press.
- Ρέντζος, Ι., (2003), «Μικρή "φυσική" γεωγραφία του ανορθολογισμού», *Φαινόμενο*, 3/2003, σελ. 20-24.
- Σαρηγιάννης, Γ. Μ., (1978), «Η προσέγγιση της αστικοποίησης μέσα απ’ τη λογοτεχνική βιβλιογραφία» στο: *Τεχνικά Χρονικά*, 3/1978, σελ. 91 – 112.
- Shaw, R., *Intrigue in the Village*, Orion, 2003.
- Shaw, R., *Country Passions*, Orion, 2004.
- Smith, J. Ll., (2000), *Traveling on the Edge – Journeys in the Footsteps of Graham Green*, St. Martins Press.
- Stevenson, R.L., (1996), *South Sea Tales*, [Ed., Intr.:] Roslyn Jolly, Oxford.
- Swaaij, Van L., & Klare J., (2000), *The Atlas of Experience*, Bloomsbury.
- Τζόυς, Τζ., (1990) *Οδυσσέας*, Κέδρος.
- Τόλκιν, Τζ. Ρ. Ρ., (1988), *Ο Άρχοντας των δαχτυλιδιών*, Κέδρος.
- Uris, L., (1958), *Exodus*, Bantam Books.
- Uris, L., (1976), *Trinity*, Corgi Books.
- URL1: <http://cccw.adh.bton.ac.uk/schoolofdesign/MA.COURSE/LMaps05.html>
- URL2: <http://www.ac.wvu.edu/~stephan/Steinbeck/grapes.html>
- URL3: <http://www.robotwisdom.com/jaj/ulysses/index.html>
- URL4: <http://www.phys.uu.nl/~gdevries/maps/maps.cgi>
- URL5: http://www.geocities.com/irentzos/102_03.html